

Eivind Tjønneland (red.), *Opplysningens tidsskrifter: norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet* (Bergen: Fagbokforlaget, 2008). 291 s.

Denne antologien handler om den upresise kategorien 'tidsskrifter utgitt i kongeriket Danmark-Norge i opplysningstiden'. Å definere hva et tidsskrift er, er i seg selv en vanskelig øvelse og det er ikke sikkert man blir klokere av å praktisere den. Aina Nøding tar opp dette problemet i antologiens åpningsartikkel. På myndig vis konkluderer hun med at tidsskriftenes uklare definisjon primært skyldes at genren var utprøvende og flytende. Hun nevner også, uten egentlig å gå nærmere inn i det problematiske ved denne observasjonen, at det hefter noe anakronistisk ved å anvende betegnelsen tidsskrift om publikasjoner fra 1700-tallet, i og med at den først ble vanlig i bruk på 1800-tallet. Muligens er det derfor antologiens undertittel straks presiserer hva som menes med tidsskrift: periodiske publikasjoner.

Og da er det kanskje bedre å undersøke det historiske materialet som ligger til grunn – å se hva det byr på, og deretter reflektere over det spesifikke og særegne ved dets form og innhold. Det er også ambisjonen med utgivelsen av denne antologien. De øvrige artiklene tar for seg ulike aspekter ved diverse periodiske publikasjoner utgitt på 1700-tallet. Ved å avgrense materialet til opplysningstiden gir utgivelsen også svar på hvordan de periodiske publikasjonene bidro til å prege sin tid. I så måte er ikke Tjønneland beskjeden i sin introduksjon hvor han skriver: "Tidsskriftet er opplysningstidens viktigste publikasjonsform" (s. i). En slik påstand er det selvfølgelig mulig å diskutere. Noen vil spørre: Hva med romanen? Hva med essayet? Hva med oppslagsverkene? og så videre. Men redaktøren får lett spill i og med den brede samlebetegnelsen som her benyttes. For essayet, fabelen, pamfletten, anekdoten og brevet ble alle også delvis publisert i periodiske publikasjoner, og romanen lot seg, som vi vet, inspirere av de for-

meksperimentene tidsskriftet bød på. La oss se på hva som kan begrunne Tjønnelands påstand, heller enn å tilbakevise den.

Tidsskriftet er en form mer enn en genre. Med andre ord kan det være en publikasjonsform som rommer flere genre. I tidsskriftet finner man mange genre og genreutprøvingen synes å være en del av tidsskriftets særpreg, ikke minst i opplysningstiden. Essayet, fabelen, kritikken, polemikken, nyhetsreportasjen, analysen og anekdoten er bare noen av de genrene som utfolder seg innenfor tidsskriftet som publikasjonsform.

Slik ble tidsskriftet viktig for opplysningstiden. Som medium for, og målbærer av, opplysningstidens ideer, som en arena for offentlighet (som ikke alltid er like saklig og strengt fokusert mot et demokratiprojekt), er tidsskriftet et viktig barometer; det måler dens klima, dens høytrykk og lavtrykk. Men tidsskriftet er også en viktig generator for opplysning: I tidsskriftet blir opplysningens ideer skapt og de tar form.

En utgivelse om opplysningens tidsskrifter må forventes å reflektere over det karakteristiske ved denne formen, enten som bidrag til å forstå sider ved perioden som andre kilder ikke belyser, eller til bedre å forstå det særegne ved denne spesifikke publikasjonsformen i perioden. Mange av artiklene evner å innfri disse forventningene. Mona Ringvej balanserer for eksempel mellom det genremessige og det innholdsmessige i analysen av *Den snaksomme Bergenser*. Dessuten bidrar hun til en historiefaglig diskusjon om hvorvidt den politiske offentligheten var elitær eller ikke. Ellen Krefting får frem det spesifikke genremessige samtidig som hun drøfter kjønnsproblematikken i *La Spectatrice danoise*. Gunnstein Akselberg sammenlikner det norske *Provinzialbladet* med den engelske *spectator*-genren. Til tross for at gjennomgangen er noe skjematisk, formidles det tydelig likheter og forskjeller.

Vi får inntrykk av at *spectator*-genren dominerer de periodiske publikasjonene i Danmark-

Norge i denne perioden. Genren fikk for alvor fotfeste med Addison og Steele's *The Spectator* utgitt i London i 1711–1712. Den engelske *Spectator* kom ut daglig i den hensikt å "enliven morality with wit, and to temper wit with morality [...] to bring philosophy out of the closets and libraries, schools and colleges, to dwell in clubs and assemblies, at tea-tables and coffeehouses" (no. 10). *The Spectator* oppnådde stor suksess, og hadde ikke bare en bred lezerskare i samtiden og i ettertiden; genren ble også eksportert til flere andre land, deriblant altså til Danmark-Norge. Noe av populariteten skyldtes nettopp kombinasjonen av intensjoner om å behage og å belære, og om å være både underholdning og formaning.

Når Jürgen Habermas gjør *The Spectator* til et viktig instrument i 'offentlighetens strukturforvandling', fokuserer han i hovedsak på den diskursive og konstruktive meningsutvekslingen som finner sted. Imidlertid er underholdningen, tull og tøys, lek og maskespill, reelle og fiktive leserintervensjoner, vittige kommentarer, sladder og sludder vel så viktige ingredienser i *spectator*-tidsskriftene, uavhengig av hvorvidt de ble utgitt i London, Paris, København, Oslo, Bergen eller Trondheim. Habermas' analyse har blitt kritisert av flere. Kritikerne får frem, uten å undergrave *The Spectator*'s betydning for utviklingen av offentligheten på 1700-tallet, tidsskriftets betydning som noe som nettopp er drevet frem av det tilsynelatende meningsløse, men like fullt underholdende tidsfordriv. Med sitt fokus på det dansk-norske, bekrefter denne antologien denne kritikken også når det gjelder hjemlige forhold. Tjønneland gjør et poeng av det både i introduksjonen og i sitt eget bidrag "Kaffemytologien i opplysningstiden – mellom utopi og demoni".

Tjønnelands artikkel formidler mye kunnskap om kaffens rolle i opplysningstiden. Kaffe var et nytelsesmiddel, men også en viktig ingrediens i samtaleformene på kaffehusene; ja den fikk faktisk en egen type samtale oppkalt

etter seg. "Kaffee-Diskours" er tittelen på et bidrag trykket i *Kjøbenhavnns Aften-Post* (1773) og en genrebetegnelse for tomsnakk, pausesnakk, skvalder preget av sprelske assosiasjoner, springende resonnementer og ufornuftige, men gjerne slående utsagn. Slik sett står Kaffe-diskursen i "motsetning til den borgerlige offentligheten Habermas idealiserte", hevder Tjønneland (s. 200).

Imidlertid balanserer Tjønnelands artikkel hårfint på grensen til det som også mer generelt kan anses som denne antologiens svakhet: Flere av bidragene tenderer mot å presentere og analysere et bestemt tema uten at dette i tilstrekkelig grad blir sett i lys av det som er antologiens overordnede ramme. Vi lærer om kaffe, musikk, teaterkritikk, Lavaters fysiognomi, Kant-resepsjonen, dyrefabler og diskursiv kosmologi, men det kommer ikke klart frem hvorfor man leser om dette i en antologi om tidsskriftet. Alt dette er interessante emner, skrevet av til dels fremragende forskere på sine felt, men de bidrar lite til forståelsen av tidsskriftet som offentlighetsform.

Flere av de tidsskriftene som her blir gjort gjenstand for undersøkelse, er nok stort sett blitt glemt i ettertid. Andre enn spesielt interesserte har neppe hørt om *La Spectatrice danoise*, *Tilskueren paa landet*, *Den danske Spectator*, *Provinzialblat*, *Den snaksomme Bergenser* eller *Hermoder*. Dette ligger kanskje i selve formens forutsetninger: at den er så bundet til sin tid. Ikke desto mindre har interessen for aviser og tidsskrift vært økende de siste årene blant historikere, litteraturvitere og medievitere. Internasjonalt, så vel som i Norge, har større presse- og tidsskriftprosjekter vært, og blir fortsatt, igangsatt for bedre å kartlegge denne publikasjonsformens omfang, funksjon og betydning gjennom tidene. Selv om man kunne ha ønsket seg en strammere redaksjonell styring, hvor artiklene i større grad kunne vært kapitler – for her spriker det både i stil, vitenskapelig intensjon, referansepraksis, og kvalitet – så er denne antologien et viktig bidrag både for å forstå tids-

skriftet og for å forstå opplysningstiden som gjorde denne publikasjonsformen mulig.

Anne Beate Maurseth

Peter Ullgren, *Hemligheternas brödraskap: om de svenska frimurarnas historia* (Stockholm: Norstedts, 2010). 338 s.

En av litteraturens drivkrafter är läsarens väntan på avslöjandet. Med titeln *Hemligheternas brödraskap* skriver Peter Ullgren, docent i historia, in sin bok i en populärhistorisk genre där blottläggandet av frimurarnas ordenshemligheter utgör själva huvudnumret. Föregångare inom genren är flera. Bortser vi från småskrifter, till exempel 1930-talets nazistiska pamfletter, återfinns tre huvudverk inom genren: Karl Friedrich Ebers *Sarsena* (1817; svensk översättning 1820); Rudolph Backoffner, *Frimureriet, dess hemliga tecken, karakterer och loge-arbeten* (1866); Sverre Dag Mogstad, *Frimureri: mysterier, felleskap, personlighetsdannelse* (1994). Gemensamt för dessa tre är deras kritik mot frimureriet och målsättning att avslöja de av Hertig Carl utformade ordensgraderna inom det så kallade "svenska systemet", verksamt i Norden och delar av Tyskland.

Ullgrens bok skiljer sig emellertid från tidigare skrifter på två punkter. För det första är hans ansats inte antagonistsens; bokens "avslöjanden" syftar främst till förnöjelse och förkovran till skillnad från en strävan att helt avkläda frimureriets hemligheter. För det andra gäller en uttalad ambition att följa "frimureriets reella historia [...] utan att väja för märkliga sanningar [...] att räta ut falska rykten och överdrifter" (s. 15). Det som tecknas är således en övergripande kulturhistorisk bakgrund till fenomenet frimureri.

Dispositionen är kronologisk förutom den publikfriande introduktionen "Riddaren och döden" om dödskeletonarbete, världskon-

spiration, tempelherreorden och frimureriets engelska ursprung. De tre påföljande kapitlen behandlar var för sig 1700-, 1800- respektive 1900-talet fram till i dag. Mot bakgrund av recensionens hemvist i *Sjuttonhundratallet* avgränsar jag granskningen till bokens första del som med sina drygt tvåhundra sidor utgör dess huvuddel.

Kapitlet om 1700-talet inleds med en beskrivning av Wrede-Sparres loge och den första svenska receptionen av Carl Gustaf Tessin år 1735. Att källorna om frimureriet under 1730- och 1740-talen är få är allmänt känt. Ullgren begränsar framställningen till bildandet av frimurarloger och deras namnkunniga medlemmar vilket får anses som helt naturligt. Mer omfattande är emellertid nästa avsnitt som behandlar de tre första gradernas innehåll, i huvudsak referat från Mogstad (1994), enligt mönstret: födelse-liv-död. Framme vid år 1753 och Adolfs Fredriks beskyddarskap väljer Ullgren att redogöra för frimurarnas barnhusverksamhet, en skildring baserad på Lars-Otto Bergs *250 år i barmhärtighetens tjänst* (2003). I de efterföljande avsnitten skildras Carl Fredrik Eckleffs initiativ vid tillkomsten av de tre högre andreasgraderna och kapitel-frimureriet. Informationen om Eckleff hämtar Ullgren från Johannes Rudbecks *Karl Fredrik Eckleff* (1930) och återigen får Mogstad (1994) bidra med bildmaterial och information om ritualerna. Här har jag dock en invändning. När Ullgren refererar Mogstads beskrivning av ritualerna och relaterar dem till det frihetstida frimureriet uppstår en anakronism. Anledningen är att de ritualer som Mogstad hänvisar till utgör det "svenska systemet", med dess kristna prägel, som utarbetades av hertig Carl under en flerårig ritualrevisionen. Ritualerna fastställdes år 1800 som norm för alla rikets frimurarloger. Dessförinnan hade varje loge sina ritualer som kunde skilja sig kraftigt åt sinsemellan. Den ingående beskrivning av ritualerna som ges i *Hemligheternas brödraskap* torde därför vara högst approximativ om man som Ullgren